

Peculiarities of socio-political processes in Volyn in 1905-1907

Yaroslav P. Tsetsyk

Water and Environmental Engineering

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ukraine)

e-mail: slavatsetsik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

Researcher ID: E-8054-2019 (<http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>)

Abstract.

The purpose of the article is to study the speeches of the peasants and the activities of anti-government political parties in the Volyn province at the end of 1905-1907. The author has researched archival documents and scientific works in which the specifics and features of the revolutionary speeches in Volyn have been analyzed. Special attention is paid to highlighting the role of revolutionary parties in these processes. **The research methodology** is based on the use of general scientific research methods (analysis, synthesis and generalization) and special historical (chronological and comparative-historical) methods, which, in combination with the principles of objectivism, historicism and multifactoriality, created the necessary conditions for objective coverage of the tasks. **The scientific novelty of the work** lies in the fact that the author, on the basis of archival documents and scientific works, analyzed the peculiarities of the activities of national and revolutionary parties in Volyn at the beginning of the 20th century, highlighted the dynamics and specifics of peasant demonstrations in the region during the revolution of 1905-1907. **Conclusions.** On the basis of an unbiased analysis of archival documents and scientific works, the peculiarities and specifics of the activity of anti-imperialist political parties in Volyn on the eve of and during the revolutionary events of 1905-1907 were investigated. It was found that at the beginning of the 20th century, in Volyn, there were a few centers of Ukrainian, Jewish, Polish and socialist and neo-Marxist political groups. It is noted that socialist and neo-Marxist ideology was brought to the region by political figures who were detained by the police and sent by the imperial authorities to Volyn under police supervision. Neo-Marxists' close attention to Volhynia was dictated by its geographical location, because it was through the region that printed literature was illegally transported. During the revolutionary events in the Volyn province, peasant protests took place, aimed at the arbitrary cutting down of landowners' forests, cattle grazing, and in some cases there were also strikes of wage workers and austerities. However, in contrast to industrial regions, the labor movement in Volyn was insignificant, and in some cases employees refused to participate in strikes.

Keywords: revolutionary movement, political party, peasant demonstrations, guards, illegal literature, economy.

Особливості суспільно-політичних процесів на Волині у 1905 – 1907 рр.

Ярослав Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: slavatsetsik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

Researcher ID : <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>

Анотація.

Метою статті є дослідження виступів селян та діяльності антиурядових політичних партій у Волинській губернії наприкінці у 1905 – 1907 рр. Автором досліджено архівні документи та наукові праці, в яких проаналізовано специфіку та особливості революційних виступів на Волині. Особлива увага приділена висвітленню ролі революційних партій у цих процесах. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових методів дослідження (аналізу, синтезу й узагальнення) та спеціальних історичних (хронологічного та порівняльно-історичного), що у поєднанні з принципами об'єктивізму, історизму та поліфакторності, створило необхідні умови для об'єктивного висвітлення поставлених завдань. **Наукова новизна роботи** полягає у тому, що автор на основі архівних документів та наукових праць проаналізував особливості діяльності національних та революційних партій на Волині на початку 20 ст., висвітлив динаміку та специфіку

.....
селянських виступів у регіоні під час революції 1905 – 1907 рр. **Висновки.** На основі неупередженого аналізу архівних документів та наукових праць досліджено особливості та специфіку діяльності політичних партій антиімперського спрямування на Волині напередодні та під час революційних подій 1905 – 1907 рр. З'ясовано, що на початку 20 ст. на Волині функціонували нечисленні осередки українських, єврейських, польських та соціалістичних та неомарксистських політичних угруповань. Відзначено, що соціалістична та неомарксистська ідеологія була принесена у регіон політичними діячами, які були затримані поліцією й заслані імперською владою на Волинь під нагляд поліції. Пильна увага з боку неомарксистів до Волині диктувалася її географічним розташуванням, адже саме через регіон нелегально транспортувалася видрукована література. Під час революційних подій у Волинській губернії відбувалися селянські виступи, як були спрямовані на самовільне вирубування поміщицьких лісів, випас худоби, в окремих випадках були й підпали економій, страйки найманих робітників. Однак, на відміну від промислових регіонів, робітничий рух на Волині був незначним, а в окремих випадках наймані працівники взагалі відмовлялися брати участь у страйках.

Ключові слова: революційний рух, політична партія, селянські виступи, стражники, нелегальна література, економія.

Постановка проблеми. Об'єктивне дослідження та висвітлення особливостей суспільно-політичних процесів, які відбувалися у різних регіонах сучасної України створюють умови для порівняльного аналізу аналогічних процесів минулого та специфіки діяльності політичних структур у різних регіонах України. Значна увага у дослідженні приділена функціонування нелегальних політичних угруповань на Волині напередодні революційних подій 1905 – 1907 р. Революційні події на Волині характеризувалися насамперед значною кількістю селянських виступів, що були спрямовані на самовільний випас худоби, вирубування поміщицьких лісів, вимоги збільшити плату, однак в окремих випадках селяни спалювали поміщицькі економії. Для боротьби з виступами влада використовувала козачі загони, стражників. Організаторів селянських виступів було заарештовано й ув'язнено.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Упродовж останніх років з'явилася значна кількість наукових праць, що висвітлюють питання зародження та початку діяльності політичних партій на Волині. Питання пов'язані з діяльністю українських політичних угруповань у регіоні розглянув А.П. Рацілевич (Рацілевич А. П., 2009) який детально проаналізував діяльність українських політичних структур на Волині у досліджуваній період. Діяльність польських партій на Правобережній Україні дослідила С. Баженова (Баженова С., 2018). О. М. Федьков розкрив діяльність Партії соціалістів -революціонерів на Правобережній Україні, у тому числі, й, частково, і на Волині (Федьков О. М., 2004). Окремі питання досліджуваної теми розглядали й інші вчені, однак суспільно-політична ситуація на Волині розглядалася у контексті ситуації на правобережній Україні.

Для об'єктивного дослідження діяльності політичних партій та специфіки селянських виступів у регіоні у 1905 – 1907 рр. використано документи, що зберігаються у фондах Державного архіву Житомирської області (далі ДАЖО) (Ф. 62. Житомирська міська управа, Ф. 70. Канцелярія волинського губернатора м. Житомир). Надзвичайно важливими при дослідженні питань означеної теми є документи, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області (далі ДАРО) (Ф. 215 Рівненське реальне училище), а саме документи, що висвітлюють антиурядовий виступ учнів училища восени 1905 р. та Центрального державного історичного архіву України у Києві (далі ЦДІА України у Києві (Ф. 1335 Волинське губернське жандармське управління). Неупереджений аналіз цих документів дає змогу об'єктивно проаналізувати суспільно-політичну ситуацію та причини й наслідки селянських виступів у Волинській губернії у 1905 – 1907 рр.

Мета статті. У запропонованому дослідженні автор поставив за мету на основі архівних джерел та наукових праць проаналізувати особливості суспільно-політичних процесів, що відбувалися у Волинській губернії напередодні та під час революційних подій 1905 – 1907 рр., а також з'ясувати причини та наслідки селянських виступів у регіоні та протидію ним з боку органів імперської влади.

Виклад основного матеріалу. Напередодні революції 1905 – 1907 рр. суспільно-політична ситуація у Волинській губернії, у порівнянні з економічно розвинутими регіонами імперії, була відносно спокійною. Щодо діяльності нелегальних політичних партій у регіоні то на початку ХХ ст. на Волині розпочала діяльність Революційна українська партія (РУП), а незабаром і Українська соціал-демократична робітничая парія (УСДРП), прибічники яких розповсюджували українську політичну літературу, насамперед у середовищі української учнівської молоді. Однак під час революційних подій 1905 – 1907 рр. її осередки були ліквідовані поліцією (Рацілевич, 2009, с.14).

Окрім українських політичних угруповань у регіоні функціонували й польські партії, за винятком студентської організації «Полонія», що знаходилася на радикально націоналістичних позиціях і перебувала під впливом Польської партії соціалістичної (ППС), значних проявів діяльності не було. Однак після друкування та розсилки низки нелегальних видань члени цієї групи були затримані поліцією (Баженова, 2018, с. 55-56). Враховуючи ту обставину, що євреї складали другу за чисельністю етнічну групу населення у регіоні й зазнавали значної дискримінації цілком логічним було утворення та функціонування і єврейських партій. На Волині на початку ХХ ст. однією з єврейських політичних партій стала Сіоністська-соціалістична робітничка партія (ССРП), організована наприкінці 1904 – на початку 1905 рр. Її прибічники та осередки функціонували в Житомирі, Острозі, Рівному, Шепетівці, Заславлі, Сарнах та Радзівілові (Федьков, 2015, с.232-233).

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в імперії було утворено ключові соціалістичні та соціал-демократичні партії БУНД, Російську соціал-демократичну робітничу партію (РСДРП), неонародницьку партію соціалістів-революціонерів (ПСР) та інші. Ключова неомарксистська РСДРП, національні та неонародницька ПСР відразу ж стали об'єктом пильної уваги департаменту поліції (Донік, Опря & Федьков, 2015, с.38).

Але, як свідчить аналіз документів, ключовими діячами соціалістичного та неомарксистського руху в регіоні були не місцеві жителі, а заслани імперською владою під нагляд поліції. Ще одним важливим напрямом діяльності соціал-демократів стало транспортування нелегальної літератури у промислово розвинуті регіони імперії. Враховуючи географічне розташування Волині, саме через цей регіон й транспортувалася її значна частина.

Таким чином, напередодні революційних подій 1905 – 1907 рр. у Волинській губернії діяли осередки різних за своєю національною й політичною орієнтацією партій. Однак значного впливу серед широких верств населення вони не мали. Адже більшість із них були організовані особами засланими до регіону поліцією за революційну діяльність. Пильна увага неомарксистів до Волині пояснюється також прикордонним статусом краю, через який нелегально транспортувалася їхня, видрукована за кордоном, література в інші регіони імперії.

Щодо політичних угруповань, які нелегально діяли у регіоні, то певним впливом користувалася ПСР, що засвідчило розповсюдження їхніх нелегальних видань. Найбільшого розповсюдження видання ПСР мали у Житомирському, Острозькому, Рівненському, Заславському, Луцькому та Овруцькому повітах Волинської губернії (Федьков, 2004, с.119).

Про необхідність проведення реформ в імперії, особливо в її аграрному секторі, засвідчили селянські виступи під час революційних подій 1905 – 1907 рр. Так, впродовж 1905 р. на Волині відбулося 238 селянських виступів, у тому числі, впродовж листопада-грудня – 115 виступів (Оксенюк, 1970, с.45). У регіоні відбулися й страйки робітників. Так, 1 травня 1905 р. у Житомирі відбулися виступи робітників, під час яких було розповсюджено 1 200 листівок. Страйки робітників у 1905 р. у регіоні відбулися у Ковелі, Луцьку, Острозі та інших населених пунктах (Оксенюк, 1970, с.39). Аналіз архівних документів, що висвітлює перебіг виступів у регіоні свідчить про те, більшість виступів були спрямовані на самовільний випас худоби, вирубування поміщицьких лісів тощо. Так, Володимир-Волинський повітовий справник інформував губернатора, що 12 і 13 червня 1905 р. селяни Старої Гути та Смолярів «припинили самовільний випас худоби у державному лісі Кримінського лісництва, а селяни інших поселень – продовжували». На селян Старої Гути та Смолярів, що припинили випас худоби «справило протверезну дію розквартирування у м. Любомль сотні козаків» (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 86. Арк.6). Основною причиною самовільного випасу вважали, неможливість селян прогудувати худобу. Більшість «обробляли землю коровами через неможливість утримувати волів». До 1905 р. близько 150 селян Любомля працювали на залізниці отримуючи 80-90 крб. на рік, а в 1905 р. залишилися без заробітків, що призвело до зубожіння частини селян. Окремі з них розпустили чутки, що «цар-батюшка дарував своєму народу дармовий випас худоби». У результаті розпочався самовільний випас худоби та підбурювання до цього інших, які не мали «не мали гадки, що «це самоуправство». Загалом селяни Любомля та навколишніх сіл самовільно випасали 482 голови великої рогатої худоби (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 36-36 зв., 53).

Щодо одного із виступів у Житомирі, то Товариство міських і під'їзних шляхів інформувало Житомирську міську управу, що 26 січня 1905 р. близько 10 год. 30 хв. з вулиці на подвір'я електричної станції ввірвався натовп чисельністю 60-80 осіб., який вимагав «негайного припинення роботи». У результаті робота станції була зупинена. Коли нападники дізналися про наближення поліції та кінного патруля, натовп розсіявся. З робітників ніхто не приєднався до нападників, але робота була зупинена. Лише близько 3 год. дня її вдалося відновити. Ввечері було ще кілька спроб проникнути на територію станції, але помітивши поліцейський патруль вони зникли (ДАЖО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1180. Арк. 2-2зв.).

Отже, як бачимо впродовж 1905 р. на Волині відбувалися виступи селян та страйки робітників, але в своїй більшості вони носили локальний характер, частина з них була зумовлена зубожінням селян про що свідчать документи ВГЖУ. Ці виступи у своїй більшості відбувалися під впливом революційних подій, які відбувалися і імперії.

Окрім страйків робітників та виступів селян також відбувалися заворушення й у середніх навчальних закладах регіону. Так, 19 жовтня 1905 р. у Рівненському реальному училищі відбувся виступ учнів. 20 листопада на засіданні педагогічної ради розглянули рапорт інспектора щодо подій 19 жовтня 1905 р., під час яких на нього було здійснено напад, який визнали «замахом на життя». Його здійснив учень 7-го класу Яворський, а учень 6-го класу Сток декілька разів вистрілив з револьвера (ДАРО. Ф. 215. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 30).

На педагогічній раді реального училища констатували, що організатори виступу змушували учнів молодших класів приймати у ньому участь. Так, учень Вайс змушував учнів 4-го класу йти до актового залу на сходку та побив учениць жіночої гімназії, вимагаючи, щоб вони також виступали. Учень 6-го класу Багінський, виступив у залі, а після цього з промовою «політично-злочинного змісту» в єврейському училищі (ДАРО. Ф. 215. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 30-30зв.).

Аналізуючи причини та наслідки виступу учнів, викладачі реального училища акцентували увагу на тому, що розповсюдження петицій, листівок та заворушень у навчальному закладі стало наслідком «того настрою, який тепер охопив більшість середніх навчальних закладів». Обурюючись з приводу побиття учнями інспектора училища, члени педагогічної ради одночасно з цим вважали, що це «стало наслідком деяких нетактовних поступків п. інспектора щодо учнів, наприклад підтримка в училищі шпигунів, які йому доносили не лише про учнів, а й навіть про викладачів». Про це члени ради вказували ще у травні 1905 р. Доцільно зауважити, що у виступі брали участь далеко не всі учні навчального закладу, деякі з них відпрошувалися додому злякавшись того, що відбувалося в училищі. Організаторів виступу «блискавично встановили», про що було проінформовано членів Педагогічної ради (ДАРО. Ф. 215. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 30-30зв.).

Таким чином, як свідчать документи, у досліджуваний період виступи відбувалися й у середніх навчальних закладах. Однак необхідно зауважити, що виступ у Рівненському реальному училищі великою мірою був спровокований не стільки внутрішньополітичною ситуацією, що склалася восени 1905 р. в імперії, скільки негативною діяльністю щодо інспектора вищеназваного навчального закладу.

Будь-які революційні виступи у регіоні засуджувала Російська православна церква (РПЦ). Так, Волинський і Житомирський єпископ Антоній з приводу революційних подій констатував, що «лихі люди» могли за допомогою брехливих промов підбурювати до непокори імператору, відштовхувати від «православної віри». Тому «лжевчителі» намагаючись спокусити православних християн вели мову не про Бога, а видумували неправдиві речі, немов їхні послідовники стануть дворянами, а «православних знову перетворять на кріпаків». Єпископ закликав населення, щоб воно береглося від «нападів безбожників, бунтарів та вчителів ересі» (Окружное, 1905, с.1-2).

Таким чином, у дусі вірності ідеалам імперії православне духовенство регіону засуджувало будь-які виступи проти влади вважаючи їх організаторів «безбожниками та еретиками». Одночасно з цим, аналізуючи діяльність РПЦ на Волині у досліджуваний період, варто відзначити, що православний клір не лише протидіяв антиурядовим виступам, а стояв біля витоків чорносотенного руху. Засудження виступів кліром здійснювалося у контексті внутрішньої політики імперії.

Під час подій 1905 – 1907 рр. у регіоні спостерігалось зростання розповсюдження нелегальних видань ПСР. Зокрема, Заславський повітовий справник у рапорті волинському губернатору інформував, що в ніч на 17 липня 1907 р. поліція виявила осіб, які розкидали листівки «До самодержавства! Товариші!», «Товариші селяни і робітники», надрукованих від імені Заславської групи ПСР. Того ж дня їх розповсюджувача учня 6 класу Рівненського реального училища В. К. Мнюха затримали. Під час обшуку в квартирі виявили гектограф з відбитками прокламацій та 19 найменувань різних брошур у тому числі 4 екземпляри листівки «Що робити селянам? З приводу указу 9 листопада 1906 р.» з печаткою «Заславська група партії соціалістів-революціонерів» та інші. Затриманий відмовився назвати своїх однодумців (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 2).

В іншому документі губернатора інформували, що 18 липня 1907 р. близько 6 години ранку на дворі 128-го піхотного полку розташованого у м. Заславль рядовий Авраменко знайшов сім нелегально виданих брошур, надрукованих «гектографічним способом». На верхній частині кожної з них був напис «Заславська група партії соціалістів-революціонерів». У результаті проведеного розслідування встановили, що їх розкидав В. Мнюх (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 19).

У рапорті волинському губернатору Заславський повітовий справник інформував, що 24 січня 1907 р. у селянина с. Мала Шкраховка Т. Морозюка виявили брошуру під назвою «Про селянське малоземелля і як його позбутися», а в селянки з того ж села О. Ейсмут – газету «Народна бесіда», видану 13 грудня 1906 р. (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 872. Арк. 1).

У результаті розслідування виявили, що вищеназвані та інші легальні й нелегальні видання розповсюджував серед селян житель с. Малі Мацевичі М. Максимович, якого було затримано поліцією й під час обшуку знайдено ще декілька нелегальних брошур, за що було заарештовано. Після виявлення розповсюдження нелегальної політичної літератури у Заславському повіті поліція затримала Д. Кирилова (він же Іванов) і Т. Афанасьєва. Про що проінформували губернатора та начальника жандармського управління (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 872. Арк. 2-3).

В одному з документів констатовалося, що поліцейські Острога негласно отримали інформацію, що в місті «організовувалася партія антиурядового спрямування». У результаті проведеного у ніч на 20 серпня 1907 р. обшуку в запідозреного у неблагодійності С. Шумбарського знайшли нелегальні видання: «Громадсько-політичний словник», «Статут професійного союзу шевців м. Острога», видані у типографії Рівненської організації ССРП. Крім С. Шумбарського затримали С. Дем'янова (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 2).

Отже, як бачимо, у різних населених пунктах Волині у досліджуваний період спостерігалось розповсюдження нелегальної літератури, насамперед мова йде про видання ПСР. Однак, як свідчать дані поліції, що займалася розслідуванням, частина розповсюджених нелегальних видань соціалістів-революціонерів була надрукована у регіоні. При цьому варто зауважити, що вона розповсюджувалася не лише у містах, а й у селах та були спроби її поширювати серед військових.

Аналіз документів досліджуваного періоду свідчить, що нелегальна література поширювалася й серед військових, насамперед солдатів імперської армії. Зокрема, як доповідав генерал-губернатору волинський губернатор 7 червня 1907 р., селяни с. Козлина Рівненського повіту Яків та Гаврило Кубові передали поліцейському стражнику С. Цюпенко листівки РСДРП «Хто у нас зрадник» і №8 журналу «Солдатська бесіда» за 1907 р. Прізвища солдатів не було встановлено, але селяни стверджували, що вони негативно висловилися про імператора та православну церкву, а також обіцяли передати інші «протизаконні книга» названим вище селянам. Виявлені книги передали помічнику начальника губернського жандармського управління та повідомили командира бригади. У результаті проведеного розслідування прізвищ солдатів не встановили, але отримана повітовим справником негласним шляхом інформація свідчила, що нижні чини названої вище батареї були «підозріло налаштовані». Про це повідомили командира батареї та прокурора Луцького окружного суду (ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 857. Спр. 261. Арк. 1-5).

Окрім вищеназваних політичних угруповань у регіоні під час революції активізували свою діяльність також і єврейські політичні угруповання. Так, київському генерал-губернатору направили інформацію про результати розслідування проведеного Окремим корпусом жандармів на підставі Положення про державну охорону розслідування щодо підпільної діяльності І. З. Альберштроме. Його звинувачували в належності до партії соціалістів-сіоністів, агітації серед робітників-євреїв з метою їх підбурення до участі у страйках. Через це було порушено питання про застосування до нього адміністративного стягнення й виселення за межі Південно-Західного краю до Сибіру, під гласний нагляд поліції терміном на три роки (ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 857. Спр. 262. Арк. 1).

При розгляді Особливою нарадою всіх обставин справи міністр внутрішніх справ прийняв рішення вислати І.З. Альберштрома у віддалений повіт Вологодської губернії під гласний нагляд поліції терміном на два роки обраховуючи термін заслання з 2 липня 1907 р. Однак пізніше після перегляду справи йому дозволили виїхати за межі імперії, за умови, що якщо він повернеться раніше ніж 2 липня 1909 р., то до нього буде застосовано рішення Особливої наради від 2 липня 1907 р. (ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 857. Спр. 262. Арк. 6-11).

Таким чином, на Волині у досліджуваний період спостерігалось розповсюдження нелегальних видань різних за своєю орієнтацією політичних угруповань. Однак заради справедливості варто зауважити, що це не носило такого масового характеру як в індустріальних регіонах імперії.

Незважаючи на спад революційних виступів упродовж 1907 р. на Волині спостерігалися селянські виступи. У своїй більшості це були самовільні випаси худоби, вирубування поміщицьких лісів тощо, а також відбувалися страйки найманих працівників. Однак не завжди організаторам вдавалося підбурити робітників на участь у страйку. Так, Заславський повітовий справник інформував губернатора, що Х. Кітельман, Б. Бірштейн, Н. Агрес, Е. Школьник І. та І Моснежик «зняли робітників з кравецьких майстерень». Під час спроби Б. Бірштейна підбурити робітників майстерні В. Каплуна його затримала поліція, а робітники продовжили працювати.

Після затримання організаторів роботу в майстернях відновили, а спроб організувати страйк більше не було. Всі затримані знаходилися у поліцейському управлінні. Варто відзначити, що декого з вищеназваних осіб вже затримувала поліція за антиурядову діяльність, як, зокрема, Б. Бірштейна, котрого затримували у вересні 1906 р. й він відбув двомісячне ув'язнення за побиття працівників «типографії Бортника через неприпинення ними роботи» (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 878. Арк. 1-5).

У Шепетівці (Заславський повіт) напередодні 1 травня 1907 р. розповсюджували листівки із закликом не працювати у той день. Їх розповсюджувача – М. Лермана затримали, а справу для розслідування передали у ВГЖУ (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 878. Арк. 5).

Отже, спроби організувати страйки робітників у ряді населених пунктів Волині не дали бажаного для їх організаторів результату, насамперед через небажання найманих працівників страйкувати. Особи, котрі намагалися організувати страйки, одразу ж були затримані силовими структурами. В іншому випадку розповсюджувачів листівок виявляла й затримувала поліція. Це свідчить, що організацією страйків у регіоні займалася незначна кількість осіб, які за свою діяльність у попередні роки були відомі поліції й затримувалися нею.

Окрім розповсюдження нелегальних видань, в окремих населених пунктах були випадки підпалів господарських будівель. Так, у вересні 1907 р. жителі м. Шепетівки Заславського повіту І. Войцеховський та Д. Останюк навмисно підпали сараї, що належали графу Потоцькому та церковному причту (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 898. Арк. 1-3). Обоє підпалювачів затримали й ув'язнили до завершення розслідування (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 898. Арк. 4).

В іншому документі констатовалося, що 10 вересня 1907 р. Острозький повітовий справник розглянув протокол поліцейського урядника Плужанської ділянки Гуменюка про затримання у с. Гнійниці селянина М. В. Кривинюка та знайдені у нього книги, листівки та листи. Затриманий у 1896 р. притягувався до відповідальності київським жандармським управлінням за збереження нелегальної літератури й відбув покарання. Згідно з розпорядженням жандармського управління, за М. В. Кривинюком встановили негласний нагляд поліції (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 2).

Як було встановлено поліцією, він розповсюджував нелегальну літературу «серед селянського населення с. Гнійниці», а під час проведеного обшуку в нього знайшли й вилучили нелегальну літературу. У результаті М. В. Кривинюка затримали (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 2). Враховуючи, що у М. В. Кривинюка вилучили нелегальну літературу для проведення розслідування, термін його затримання продовжили до 1 місяця, починаючи з 10 вересня 1907 р. Про що було проінформовано прокурора Житомирського окружного суду (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 6). У жовтні 1907 р. М. В. Кривинюку після погодження питання з міністром внутрішніх справ було продовжено термін утримування під вартою (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 6).

Острозький повітовий справник інформував волинського губернатора, що під час проведення розслідування нелегальної діяльності М. В. Кривинюка ним було відкомандировано до с. Гнійниці переодягненого поліцейського стражника під «виглядом скупника свиней», який мав декілька розмов з місцевим сільським старостою Е. Прокопівнюком. Останній «хвалився, що в них кілька разів вже горіла економія та невпевнений, що ще не буде горіти». Це староста обґрунтовував, тим що «селянам не було куди подітися зі своєю худобою, а у поміщицькому млині брали велику плату» за перемел і «взагалі селянам погано живеться через поміщиків». Пізніше він торкнувся політичних питань і висловив думку, що 3-я Державна дума «буде переважно складатися з чорносотенців і під час вирішення земельного питання її розпустять» так само і 4 Думу, яка буде кращою за 3-ю Думу. Лише 5 Дума «влаштує порядок у країні». Государ імператор «нам потрібен, але він не повинен нічого робити без народного представництва». Під час розмови на політичні питання староста зазначив, що «тепер нічого не можна говорити, бо підслухають ззаду й посадять у в'язницю» (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 28).

З приводу вищенаведеної розмови провели таємне розслідування. У результаті якого встановили, що сільський староста підтримував «образ правління у Франції, жаліє страчених і засланих у Росії державних злочинців, називає їх страдниками за народ» (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 30).

Опитаний у якості свідка селянин С. Рудюк підтвердив розмову про Думу, але суті не знав, відмітивши, що староста товаришував із засланим до Сибіру за «агітацію серед селян» М. Нитишинським. Інформуючи про вищенаведені факти повітовий справник вважав доцільним за «непристойні висловлювання» усунути Е. Прокопівнюка з «посади старости» (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 30зв.).

Таким чином, як свідчать дані силових структур імперії, у регіоні, незважаючи на репресії з боку поліції, виявляли факти розповсюдження нелегальної літератури, спрямованої проти самодержавства. Щодо підпалів економій, то хоча ці явища не були частими, однак періодично

траплялися у регіоні. При цьому окремі сільські старости негативно відносилися до влади та вважали, що поміщики завищували різноманітні платежі, а це погіршувало рівень життя селян й викликало їх незадоволення та часто призводило до антипоміщицьких виступів, а в окремих випадках і до підпалів.

Незважаючи на зменшення кількості селянських виступів на Волині впродовж 1907 р., в окремих населених пунктах селяни продовжували самостійно випасати худобу на поміщицьких ланах й таких випадків було досить багато. В окремих випадках селяни чинили опір при намаганні працівників економії силою забрати їхню худобу. Зокрема, з цього приводу Заславський повітовий справник у своєму рапорті волинському губернатору від 9 липня 1907 р. констатував, що селяни сіл Лисинці та «особливо Св. Крилиці» ночами випасали свою худобу на посівах ярових культур, чим наносили поміщиці Е. Лясоті «величезні збитки». Коли нічний сторож та працівники економії ловили селян «вони на лише не йшли, а завжди проганяли службовців, погрожуючи їм побоями» (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 888. Арк. 1).

Так, 5 липня 1907 р. працівникам вдалося забрати декілька коней, але господарі «силою повели» їх з економії. В ніч з 7 на 8 липня 1907 р., об'їжджаючи поля, працівники економії знову «забрали коней». Коли вони зупинилися біля будинку економії до них підїхали селяни, оточили їх та «нанесли побої». Частина працівників втекла, а частина закрилася у будинку управителя економії Валдмана. Селяни розбили кілька шибок забравши з одного коня сідло та зброю, загнали своїх коней в овес і «безперешкодно випасали до ранку». У результаті проведеного розслідування було встановлено, що у нападі брали участь семеро селян, а саме: П. Іщук, М. Ковалюк, М. Ніколайчук, І. Хмельчук, Д. Турчинюк, У. Репюк і Д. Гнатюк. Загалом за самовільний випас худоби та вчинення опору працівникам економії поліцією було затримано 16 селян (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 888. Арк. 1-2).

З метою припинення селянських виступів у маєтках Лясоти та проведення арештів, пристав 2-го стану просив надіслати йому 15 кінних стражників з загону, що тимчасово був розквартирований у Шепетівці. Повітовий справник вважав, що якщо у маєтках Лясоти наведуть порядок «то в інших місцях ніяких хвилювань не виникне» (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 888. Арк. 9). Київський генерал-губернатор погодив затримання та утримання під вартою впродовж 2-х місяців П. і К. Ніколайчуків І. Турченюка та інших селян, які були затримані поліцією за самовільний випас худоби та опір працівникам економії у маєтку Е. Лясоти (ДАЖО. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 888. Арк. 9).

Отже, як бачимо, в окремих населених пунктах селяни, самовільно випасаючи худобу на поміщицьких ланах, чинили опір працівникам економії, коли ті намагалися забрати їхню худобу. З метою припинення подібних виступів, поліція заарештовувала активних учасників селянських виступів, а також для «наведення порядку» залучалися загони кінних стражників.

Аналіз суспільно-політичної ситуації на Волині свідчить, що під час подій революції 1905 – 1907 рр. різко зросла кількість осіб, які негативно висловлювалися про імператора та членів його родини. Силкові структури імперії протидіяли цьому, а тих хто «ображав» імператора заарештовували. Так, 6 вересня 1907 р. начальник ВГЖУ надіслав прокурору Житомирського окружного суду клопотання, щоб розпочати судове засідання й розгляд справи заарештованого Ш. Х.-І. Шапіро, котрого звинувачували в образі особи імператора (ЦДІА України у Києві. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 938. Арк. 4-6). Дізнання проти тих осіб, які звинувачувалися в образі імператора проводило ВГЖУ, а вирок виносив Окружний суд, відповідно до санкції статті 103 Кримінального кодексу як було й, зокрема, з селянином М. Х. Макаром (ЦДІА України у Києві. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 939. Арк. 3-5).

Висновки. Таким чином, на Волині під час революції не лише відбувалися селянські виступи, розповсюджувалася нелегальна література, а й також і зросла кількість осіб, які привселюдно ображали імператора. Незважаючи на те, що ВГЖУ вело активну боротьбу з ними, кількість осіб, які ображали імператора, поступово зростала, що свідчить про різке падіння авторитету імператорської влади.

Отже, як бачимо, напередодні та під час революційних подій 1905 – 1907 рр. на Волині спостерігалася активізація діяльності різних за своїм ідеологічним і національним спрямуванням політичних партій. Однак більшість із них не здобули значних впливів у цьому регіоні, що було зумовлено особливостями його суспільно-політичного розвитку. Впродовж 1905 – 1907 рр. відбувалися антипоміщицькі виступи селян, розповсюдження нелегальної літератури. На відміну від індустріальних регіонів, страйки робітників на Волині не набули масового характеру. Органи влади ведучи боротьбу з революційними подіями заарештовували організаторів та активних учасників селянських виступів.

Подяка. Автор висловлює подяку працівникам Державних архівів Житомирської та Рівненської областей і Центрального державного історичного архіву України у Києві за надану допомогу в підготовці матеріалів.

.....
Фінансування. Автор не отримував фінансової допомоги для дослідження та публікації статті.

Джерела та література:

- Баженова, С.** (2018). До питання про діяльність польської молодіжної організації «Корпорація» в Правобережній Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія.* 2. 2018. С. 50-63.
- ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.
- ДАРО** – Державний архів Рівненської області.
- Донік, О., Опря, Б. & Федьков, О.** (2021). Політичні партії та селянство в українських губерніях Російської імперії: соціоментальні й інституційні чинники взаємодії. *Український історичний журнал.* 2. С. 29-47. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.02.029>
- Окружное** (1905). Окружное послание к Волынской пастве. Антоний епископ Волынский и Житомирский. *Почаевский листок.* Октябрьский выпуск. № 40. С. 1-2.
- Оксенюк, Р.Н.** (1970). *Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861 – 1839).* Львів : Каменяр. 276 с.
- Рацілевич, А.П.** (2009). *Український національний рух на Волині наприкінці XIX ст. – 1917 р.* Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. 07.00.01 – історія України. Київ. 20 с.
- Федьков, О. М.** (2004). Партія соціалістів-революціонерів і селянство у Правобережній Україні. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки.* Т. 13. С. 111-124.
- Федьков, О.М.** (2015). Сіоністсько-соціалістичний рух в Українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Вип. 8. С. 229-243.
- ЦДІАУ у Києві** – Центральний державний історичний архів України у Києві.

References:

- Bazhenova, S.** (2018). Do pytannia pro diialnist polskoi molodizhnoi orhanizatsii «Korporatsiia» v Pravoberezhnii Ukraini [Regarding the activity of the Polish youth organization "Corporation" in Right Bank Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istoriiia.* 2. 2018. S. 50-63. [in Ukrainian].
- DARO** – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State archive of Rivne region]. [in Ukrainian].
- DAZO** – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archive of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
- Donik, O., Opria, B. & Fedkov, O.** (2021). Politychni partii ta selianstvo v ukrainskykh huberniiakh Rosiiskoi imperii: sotsiomentalni y instytutsiini chynnyky vzaiemodii. [Political parties and the peasantry in the Ukrainian provinces of the Russian Empire: socio-mental and institutional factors of interaction]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal.* 2. S. 29-47. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.02.029>
- Fedkov, O. M.** (2004). Partiia sotsialistiv-revoliutsioneriv i selianstvo u Pravoberezhnii Ukraini [The Party of Socialist Revolutionaries and the Peasant in Right-Bank Ukraine]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho universytetu. Istorychni nauky.* T. 13. S. 111-124. [in Ukrainian]
- Fedkov, O. M. (2015).** Sionistsko-sotsialistychnyi rukh v Ukrainskykh huberniiakh Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [The Zionist-socialist movement in the Ukrainian provinces of the Russian Empire at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky. Vyp. 8.* S. 229-243. [in Ukrainian]
- Okruzhnoe** (1905). Okruzhnoe poslanye k Volynskoi pastve. Antonyi epyskop Volynskiy y Zhytomyrskiy [District Epistle to the Volyn flock. Bishop Anthony of Volyn and Zhytomyr]. *Pochaevskiy lystok – Pochaev leaf.* Oktiabrskiy vypusk. № 40. S. 1-2. [in Russian].
- Okseniuk, R. N.** (1970). *Narysy istorii Volyni. Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok, revoliutsiyni ta natsionalno-vyzvolnyi rukh trudiashchykh (1861 – 1839).* [Essays on the history of Volyn. Socio-economic development, revolutionary and national liberation movement of workers (1861 - 1839)]. Lviv : Kameniar. 276 s. [in Ukrainian].
- Ratsilevych, A. P.** (2009). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh na Volyni naprykintsi XIX st. – 1917 r.* [The Ukrainian national movement in Volyn at the end of the 19th century. - 1917]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk. 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
- TSDIAK Ukrayini** – Tsentralniy derzhavniy Istorichniy arhlv Ukrayini v m. Kievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. [in Ukrainian].